

JEZUITSKÁ TEÓRIA DRÁMY A JEJ ODRAZ V BAROKOVOM ŠKOLSKOM DIVADLE SPOLOČNOSTI JEŽIŠOVEJ NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

LUKÁŠ KOPAS

Centrum výskumu divadla Divadelného ústavu, Bratislava

Abstrakt: Ambíciou štúdie je vymedziť mieru uplatňovania teoretických východísk najvýznamnejších jezuitských dramatických poetík v rádovej dramaticko-divadelnej praxi na území dnešného Slovenska v období baroka. Predmetom štúdie je konfrontácia teoretických rámcov jednej zo štyroch doposiaľ známych fundamentálnych učebných pomôcok skalického vzdelávacieho inštitútu Collegium repetentium humaniorum – čistopisu rukopisného kompendia latinského jazyka a reálií s názvom *Commentarii in Litteras Humaniores* (Poznámky k humanitným vedám), ktorého kapitola *De Drammatibus* (O drámach) sumarizuje jezuitskú teóriu drámy etablovaných európskych autorov 17. storočia – so sužetom jezuitskej školskej hry Jozefa Bartakoviča s názvom *Moyses* (Mojžiš), ktorá bola 15. júla 1749 predvedená v Trnave.

Kľúčové slová: barok, školská hra, jezuiti, rádové gymnaziálne školstvo, kompendium, Skalica, *Commentarii in Litteras Humaniores*, Trnavská univerzita, Jozef Bartakovič, *Moyses*

Jezuitská dramaticko-divadelná produkcia dosiahla na území dnešného Slovenska svoj vývojový zenit v rokoch 1650 – 1780¹, čomu predchádzala fáza renesančno-humanistického vývinu rádovej školskej hry.² V porovnaní s predchádzajúcou kultúrno-historickou epochou, v období baroka u nás jezuitská školská hra predstavovala jeden z najdominantnejších divadelných prejavov náboženskej línie súdobej dramaticko-divadelnej tvorby, ktorá kvantitou umeleckej produkcie prevyšovala divadelné prejavy svetskej línie barokového divadla.³

Z hľadiska druhojvej diferenciacie mala jezuitská školská dráma v tomto období charakter náboženských, polosvetských a svetských hier. V náboženských hrách spracovávali rádoví autori starozákonnú, novozákonnú, vieroučnú a legendovú tematiku, pričom v polosvetských a svetských hrách stála v centre ich pozornosti historická, resp. súveká politická tematika.⁴

V súvislosti s typologickou diferenciáciou jezuitskej školskej hry druhej polovice 17. a 18. storočia musíme nevyhnutne uvažovať o jej troch základných typoch ako ich definoval slovenský muzikológ a slavista Ladislav Kačic.⁵ K elementárnemu typu

¹ Epochu slovenskej barokovej literatúry vrátane drámy diferencuje Jozef Minárik na etapu začiatkov (1650 – 1680), etapu rozkvetu (1680 – 1750) a etapu ústupu (1750 – 1780). Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 50.

² Pozri PAŠTEKA, J. K trnavskej tradícii jezuitského barokového divadla : niekoľko poznámok na okraj veľkej témy. In *Slovenské divadlo*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 249.

³ Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*, s. 54 – 313.

⁴ Pozri tamže, s. 64.

⁵ Pozri KAČIC, L. Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18. storočí. In *Jezuitské školstvo včera a dnes : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave*. (Ed. L. Csontos). Trnava : Dobrá kniha, 2006, s. 177 – 179.

školských produkcií patrili tzv. declamationes (deklamácie), v rámci ktorých menšia skupina žiakov predvádzala (buď verejne alebo interne) svoje monológy, dialógy, prípadne kratšie dramatické scény. Hoci sa v nich hudba takmer nevyužívala, niekedy sa muzikálni žiaci mohli prezentovať aj spevom. Zložitejší typ školskej produkcie predstavovala tzv. drama minus (malá dráma). Išlo o zhruba hodinovú školskú hru, ktorá sa nečlenila na dejstvá a mnohokrát mala zhudobnený prológ a epilóg, vrátane intermédiá uprostred dramatického deja. Popri monológoch a dialógoch obsahovala aj spievané slovo či nenáročný tanec. Najvyšším typom školskej produkcie bola tzv. drama majus (veľká dráma). Na tomto type inscenácie, ktorá sa nezaobišla bez bohatej javiskovej výpravy, participovali žiaci celej školy. Tzv. veľké drámy boli uvádzané pri príležitosti konca školského roka, významných sviatkov a návštev, pričom ich trvanie mohlo dosiahnuť aj niekoľko hodín. Pozostávali prinajmenšom z troch (avšak často až z piatich) dejstiev, spravidla obsahovali zhudobnený prológ, dve (prípadne až štyri) medzidejstvové intermédiá a epilóg. Svoje miesto v nich mal aj náročnejší tanec – balet.

Ako to vyplývalo zo študijného poriadku Spoločnosti Ježišovej (1599), resp. zo samotného poslania jezuitskej školskej drámy (akcentovanie mravoučných, viro- učných, nábožensko-propagačných a predovšetkým pedagogicko-didaktických cieľov)⁶, rozhodujúcu úlohu v rádovej dramaticko-divadelnej tvorbe zohrávalo jeho gymnaziálne školstvo. To v období baroka predstavovalo humanistický typ výchovno-vzdelávacej inštitúcie, kde sa kládol dôraz najmä na výučbu latinského jazyka a reálií.⁷

Uchádzačov o štúdium na jezuitskom gymnáziu prijímal praefectus scholarum inferiorum (prefekt nižších škôl), prípadne len praefectus scholarum (školský prefekt), čo záviselo od toho, či súčasťou toho-ktorého kolégia bola aj univerzita alebo len gymnázium. Smerodajný význam mali v tomto kontexte prijímacie skúšky. V rámci nich museli chlapci (bez ohľadu na pôvod) preukázať mieru doterajšieho vzdelania, resp. vedomostí, a to napríklad prostredníctvom krátkeho písomného cvičenia, prekladu do latinčiny a interpretácie textu. Ak uspeli, prefekt, ktorý vo všeobecnosti zodpovedal za kvalitu a chod výučby, sa zaujímal aj o ich správanie⁸, o ktorom sa informoval u rodičov či pestúnov. Po zápise do zoznamu študentov boli chlapci podľa výsledku prijímacej skúšky a po dohode s kompetentným vyučujúcim zaradení do triedy, ktorá zodpovedala ich vedomostiam. V závislosti od usilovnosti, osobnostných predpokladov aj ambícií jednotlivých študentov mohlo potom štúdium na jezuitskom gymnáziu prebiehať buď v uzuálnom časovom rámci šiestich rokov a v prípade akademických, resp. duchovných ambícií žiakov ďalej pokračovať

⁶ Pozri MINÁRIK, J. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*, s. 134.

⁷ Pozri POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011, s. 43 – 123.

⁸ Počas štúdia totiž žiaci zvykli vyvádzať najrôznejšie eskapády, ktorým sa jezuitská školská prax usilovala predchádzať aj v rámci rádových kompendií, obsahujúcich popri inom tiež pregnantné metodické usmernenia pre pedagógov. Tí sa napríklad bežne stretávali so situáciou, že (účinkujúci) študenti priniesli v deň divadelného predstavenia do školy víno, ktorým však častokrát „zabudli“ obdarovať pracovníkov gymnaziálneho, resp. univerzitného divadla. Pozri *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 116 – 118. OSZK, Quart. Lat. 3271. Uvedené číslovanie zodpovedá tlačenej numerácii v archívnom dokumente. Za kritický preklad latinských, resp. neolatiných prameňov autor tejto štúdie ďakuje Eme Pavlíkovej, Alexandre Dekanovej a Martine Daubravovej, ktoré patria k eminentným konzultantkám autorovho doterajšieho výskumu a publikovaných štúdií.

prinajmenšom trojročným štúdiom na filozofickej fakulte a štvorročným štúdiom na teologickej fakulte tej-ktorej univerzity Spoločnosti Ježišovej, alebo ho mladíci zanechávali podstatne skôr, napríklad po absolvovaní štyroch nižších gramatických tried. To ich však v bežnom živote profesijne nijako nediskvalifikovalo a spravidla sa uplatňovali ako kvalifikovaní úradníci.⁹

Tí, ktorí sa rozhodli pre kňazské povolanie a chceli ho vykonávať ako príslušníci jezuitského rádu, zvyčajne vstupovali do noviciátu pred nástupom na filozofickú fakultu rádovej univerzity, ešte ako študenti rétoriky (t. j. najvyššej triedy gymnázia). Noviciát trval dva roky a novíci (novici) museli počas tohto obdobia absolvovať šesť praktických skúšok z rôznych oblastí rehoľného života. V praxi sa však často stávalo, že skúšky boli rozlične modifikované a presúvané na dobu po dokončení štúdia na filozofickej fakulte. Noviciát v takomto prípade zakončovala séria duchovných cvičení, generálna spoveď a zloženie jednoduchých sľubov – chudoby, čistoty a poslušnosti. Takto sa z mladíkov stávali scholastici, ktorí buď bezprostredne nastupovali na univerzitné štúdiá, alebo najskôr navštevovali tzv. *repetentia humaniorum* – opakovací kurz rétoriky či gymnaziálneho učiva, súvisiaci predovšetkým s ich prípravou na neskoršiu pedagogickú prax. Po absolvovaní filozofickej fakulty a spomínaných skúšok dosahovali mladí jezuiti užšiu spätosť s rádom ako scholastici *approbati* (priatí scholastici). Ich následné štvorročné štúdiom na teologickej fakulte ukončovalo vysvätenie za kňaza, po ktorom im bola za predpokladu splnenia všetkých príslušných podmienok (vek dvadsaťpäť rokov a desať rokov strávených v ráde) umožnená tretia probácia („druhý noviciát“). Trvala zvyčajne jeden rok a vrcholila zložením štyroch večných sľubov – poslušnosti, čistoty, chudoby a poslušnosti voči pápežovi. Podľa českej historičky a filologičky Kateřiny Bobkovej-Valentovej sa týmto jej absolventi – *patres* (otcovia), resp. *Nostri* (Naši) – stávali v rámci hierarchie Spoločnosti Ježišovej akousi rádovou elitou.¹⁰

Popri zvládnutí uvedených povinností predstavovala v procese postupného pridružovania jednotlivcov k rádu nevyhnutný záväzok aj ich pedagogická služba na jezuitských gymnáziách. Ako zdôrazňuje Bobková-Valentová, všetci jezuiti ňou v praxi prešli minimálne dva razy: prvýkrát po dokončení štúdia na filozofickej fakulte (po ňom v štúdiu na teologickej fakulte priamo pokračovali len tí najtalentovanejší) a druhýkrát po ukončení teológie, v období pred prípravou na zloženie štyroch večných sľubov. Absolventi filozofickej fakulty vyučovali v štyroch nižších (gramatických) triedach rádových gymnázií. V niektorých prípadoch boli mimoriadne nadaní scholastici *approbati* poverení aj výučbou v dvoch vyšších triedach (t. j. poetickej a rétorickej), no inak v nich spravidla pedagogicky pôsobili absolventi teologickej fakulty.¹¹

⁹ Pozri BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, K. *Každodenný život učiteľa a žiaka jezuitského gymnázia*. Praha : Karolinum, 2006, s. 61 – 71.

¹⁰ Pozri tamže, s. 9 – 10.

¹¹ Za vhodný príklad tejto uzencie na území dnešného Slovenska možno označiť pôsobenie významného slovenského historika, zástancu uplatňovania kritickej historiografie v Uhorskom kráľovstve, Samuela Timona (1675 – 1736) na Trnavskej univerzite, ktorá po svojom vzniku v roku 1635 predstavovala viac ako dve dekády jedinú univerzitu v celom Uhorsku. Po absolvovaní dvojročného noviciátu (pravdepodobne vo Viedni) a ročnom učiteľskom pôsobení v Skalici nastúpil Timon v roku 1696 ako odchovanec bratislavského gymnázia na filozofickú fakultu Trnavskej univerzity, kde v roku 1699 štúdium zakončil magisterskými skúškami. Tie sa na Trnavskej univerzite do roku 1753 konali buď v júni alebo v júli, a po nich v auguste nasledovali promócie majúce charakter obhajoby, pričom úspešným absolventom sa udeľoval titul *artium libe-*

S penzom učiva (najmä z gramatiky, poetiky a rétoriky), ktoré mali profesori svojim žiakom v rámci výučby na gymnáziách sprostredkovať, boli jezuitskí pedagógovia podrobne oboznámení na základe opakovacieho kurzu repetentia humaniorum, ktorý viacerí z nich absolvovali ešte pred nástupom na filozofickú fakultu. Výchoďkové učebnice týchto kurzov a následne bazálne metodické pomôcky pre vyučujúcich vo výchovno-vzdelávacom procese predstavovali – prinajmenšom v Rakúskej provincii Spoločnosti Ježišovej – buď učiteľské alebo študentské poznámky, majúce podobu rukopisných kompendií latinského jazyka a reálií. Ich súčasťou boli v mnohých prípadoch aj dramatické poetiky, resp. state pojednávajúce o teórii drámy. Tieto kapitoly vznikali ako kompiláty z najvýznamnejších tlačených jezuitských poetík, na ktoré takmer vždy odkazovali uvedením nielen názvu, ale aj čísla príslušnej strany toho-ktorého literárno-teoretického diela. Bežne obsahovali i vzorové drámy, no nie v celom rozsahu, ale vo forme stručného obsahu ich prológu, jednotlivých dejstiev, medzidejstvových intermédií a epilógu – teda v podobe perioch (dobových „bulletinov“). Na našom území bol spomínaný opakovací kurz zriadený v roku 1734 v rámci skalického vzdelávacieho inštitútu s názvom Collegium repetentium humaniorum, ktorý až do roku 1742 reprezentoval jediný ústav svojho druhu v Uhorsku.¹²

V kontexte explikácie špecifik jezuitskej teórie drámy etablovanej na území dnešného Slovenska v období baroka teda môžeme zástož skalického kolégia Spoločnosti Ježišovej v dejinách nášho rádového divadelníctva označiť za dominantný. Obzvlášť, ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že v prvej polovici, resp. najneskôr na sklonku 18. storočia vznikli v Skalici pravdepodobne až štyri takéto kompendiá, z ktorých každé obsahovalo aj kapitolu týkajúcu sa teórie drámy.¹³

Autorstvo najstaršieho z týchto prameňov, vytvoreného v roku 1734 a v súčasnosti umiestneného v Univerzitnej knižnici a archívoch Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti pod signatúrou F 33, patrí miestnemu učiteľovi latinského jazyka a poetiky menom Antonius Hellmayr (1700–1744), ktorý sa po trojročnom pôsobení

---

ralium et philosophiae magister (magister slobodných umení a filozofie), skrátené AA. LL. Mag. Timonovo následné pedagogické pôsobenie v tretej a štvrtej triede trnavského šesťtriedneho jezuitského gymnázia (1. Majores parvistae, 2. Principistae, 3. Grammatistae, 4. Syntaxistae, 5. Poetae, 6. Retores), ktoré so svojou trojtriednou prípravkou (1. Minimistae, 2. Declinistae, 3. Minores parvistae) spadalo pod názvom facultas linguarum (fakulta jazykov) do inštitucionálnej sústavy filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, vymedzujeme rokmi 1699 – 1702. Pred svojím nástupom na teologickú fakultu Timon v rokoch 1702 – 1704 taktiež vyučoval v piatej a šiestej triede prešovského (možno aj levočského) gymnázia. Po absolvovaní teológie v Trnave sa opäť vrátil na miestne gymnázium, kde bol v rokoch 1707 – 1708 triednym učiteľom najvyššej (šiestej) triedy. V kontexte Timonovho pôsobenia v meste Trnava je potrebné spomenúť i jeho pedagogické aktivity na samotnej Trnavskej univerzite, kde v rokoch 1712 – 1719 prednášal hebrejštinu, etiku, fyziku, filozofiu či morálku. Zároveň nemožno opomenúť ani jeho pozíciu dekana (tzn. riaditeľa) trnavského jezuitského gymnázia, ktorú zastával v rokoch 1715, 1717 a 1718. Pozri BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, s. 62 – 63; tiež MARSINA, R. Samuel Timon a Trnavská univerzita. In *Trnavská univerzita 1635 – 1777 : 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia. 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska*. (Ed. J. Šimončič). Trnava : Trnavská univerzita, 1997, s. 209 – 212; tiež MARSINA, R. *Filozofická fakulta 1635 – 1777*. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. (Ed. J. Šimončič, A. Hološová). Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, s. 66 – 69.

¹² Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és irodalom*. Budapest : Universitas Könyvkiadó, 2014, s. 81 – 82. Za odborný preklad podkapitoly *Kéziratok drámapoetikáik a 17 – 18. századból* autor tejto štúdie ďakuje Galine Sándorovej.

¹³ Rezultáty minucióznej analýzy dramatických poetík všetkých štyroch rukopisov publikovala v roku 2014 Márta Zsuzsanna Pintér vo svojej monografii *Theatrum és irodalom*. Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és irodalom*, s. 81 – 89.

v Skalici stal pedagógom na Trnavskej univerzite, kde vyučoval filozofiu. Jeho práca (skrátene) *Institutio in Litteras Humaniores* (Vyučovanie humanitných vied)¹⁴ obsahuje v rámci detailnej literárno-teoretickej časti aj štyridsaťstranový ikonologický záznam s podrobným opisom kostýmov a rekvizít vyše sto alegorických postáv, vyhotovený na základe Ripovho diela *Iconologia* z roku 1593. Jej súčasťou je aj zoznam odporúčanej literatúry, v ktorom sa popri menách a dielach významných dramatikov i historikov spomínajú tiež teoretické diela, ktorých autormi sú Georgius Fabricius, Alessandro Donatus, Bohuslav Balbinus, Joseph de Jouveney, Martin du Cygne, Antonius Forti či Jacobus Masenius.¹⁵

Autora a rok vzniku druhého skalického kompendia s názvom *Commentarii in Litteras Humaniores* (Poznámky k humanitným vedám) nepoznáme. Podobne ako Hellmayrov rukopis je aj tento prameň súčasťou zbierok Univerzitnej knižnice a archívov Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti (signatúra F 37). Od Hellmayrovej práce sa obsahový rámec jeho dramatickej poetiky odlišuje iba rozšíreným zoznamom odporúčanej literatúry. Spomedzi autorov z 18. storočia v ňom nájdeme napríklad mená Pietra Metastasia, Johanna Christopha Gottscheda či Ludviga Holberga. Na základe toho maďarská literárna a divadelná historička Márta Zsuzsanna Pintér predpokladá, že kompendium sa v skalickom vzdelávacom inštitúte používalo o jednu alebo dve dekády neskôr než Hellmayrov rukopis.¹⁶

Zo Skalice s najväčšou pravdepodobnosťou pochádza aj tretie, anonymné rukopisné kompendium. Jeho názov *Commentarii in Litteras Humaniores* a jeho umiestnenie v príslušnej budapeštianskej knižnici (signatúra F 38) sa zhoduje s predošlými prameňmi. V porovnaní s nimi však kapitola venovaná teórii drámy vykazuje markantné rozdiely a absentuje v nej zoznam odporúčanej literatúry. Zo vzorových diel, resp. autorov (dramatikov, historikov a teoretikov) sa v nej spomínajú iba Plautus, Terentius, Seneca, Publius Flavius Vegetius Renatus, Charles de la Rue, Jacob Bidermann, Molière, Lawrence Beyerlinck, Laurentius Surius, Pedro de Ribadeneira či Carlo Casalicchio. Aj napriek tejto skutočnosti je Pintérová presvedčená, že rukopis evidentne ovplyvnili takmer všetci jezuitskí autori zo 17. storočia. Prameň taktiež obsahuje periochu vzorovej drámy s názvom *Joannes Gualbertus* (Ján Gualbert), ktorá bola predvedená v Trnave v roku 1650. Keďže tento rukopis upravovalo viacero osôb, za štvrté doteraz známe kompendium skalickej proveniencie možno označiť jeho čistopis s rovnomenným názvom *Commentarii in Litteras Humaniores*¹⁷, ktorý je

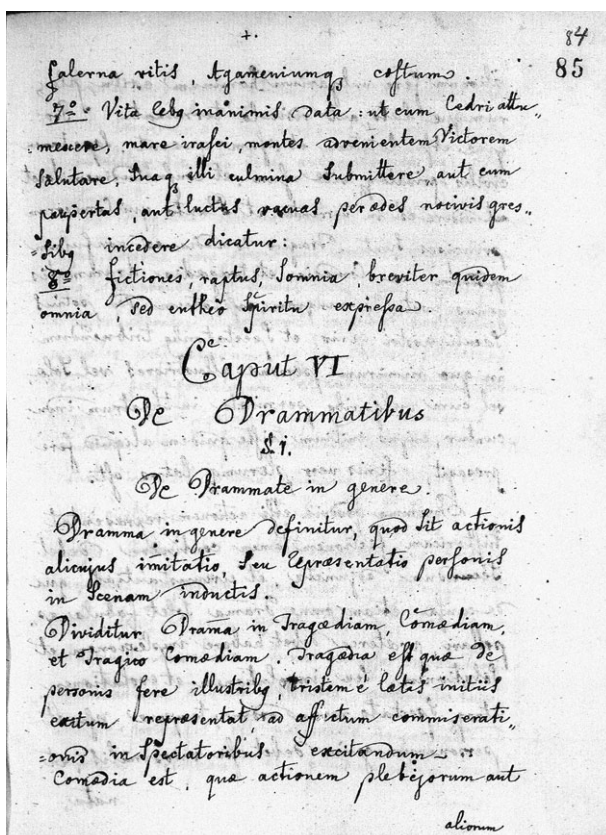
¹⁴ V slovenskej historiografii sa komplexnejším rozborom Hellmayrovej práce zaoberal Július Sopko v štúdiu *Dobová latinská jazyková kultúra na školách a Trnavská univerzita* (1986), no analýze dramatickej poetiky rukopisu v nej venoval len marginálny priestor. V rovine elementárneho priblíženia zoznamu odporúčanej literatúry daného prameňa referovala v roku 2006 o Hellmayrovej práci (v nadväznosti na výsledky Júliusa Sopka) aj Miriam Poriežová v štúdiu *Ad usum juventutis : jazyková literatúra vo vydavateľskom programe trnavskej Akademickej tlačiarne (1648 – 1773)*. Pozri SOPKO, J. Dobová latinská jazyková kultúra na školách a Trnavská univerzita. In *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti : zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave dňa 26. novembra 1985 pri príležitosti 350. výročia založenia Trnavskej univerzity*. (Ed. M. Novacká). Bratislava : Slovenská pedagogická knižnica, 1986, s. 93 – 98; tiež PORIEŽOVÁ, M. *Ad usum juventutis : jazyková literatúra vo vydavateľskom programe trnavskej Akademickej tlačiarne (1648 – 1773)*. In *Studia bibliographica Posoniensia I/2006*. (Ed. M. Poriežová). Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006, s. 134.

¹⁵ Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és literatúra*, s. 83 – 85.

¹⁶ Pozri tamže, s. 85.

¹⁷ Bol to práve Ladislav Kačic, kto v nadväznosti na zmienku M. Z. Pintér o existencii tohto historického prameňa z roku 1993 vo svojej štúdiu *Jezuitská školská hra, hudba a tanec* (1998) ako prvý upozornil slovenských bádateľov na význam samotného čistopisu. V štúdiu *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18.*

Úvodná strana šiestej kapitoly
De Drammatibus (O drámach)
 druhého traktátu *De Poësi*
 in *Specie* (O poézii podrobnejšie)
 druhej časti *Observationes*
Poëticae (Postrehy o básnickom
 umení) čistopisu kompendsia
Commentarii in Litteras
Humaniores (Poznámky
 k humanitným vedám). Zdroj
 Országos Széchényi Könyvtár,
 Budapest, Quart. Lat. 3271.

pod signatúrou Quart. Lat. 3271 uložený v Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti.¹⁸

Podľa Pintérovej ponúka spomedzi spomínaných skalických kompendsií najviac informácií o jezuitskom školskom divadelníctve práve literárno-teoretická časť rukopisu *Commentarii in Litteras Humaniores*, ktorého čistopis sa nachádza v Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti.¹⁹ Ak zohľadníme jej tézu, tak sa nám v intenciách našej ambície vymedziť mieru uplatňovania teoretických východísk najvýznamnejších jezuitských dramatických poetík v rádovej dramaticko-divadelnej praxi na území dnešného Slovenska v období baroka a zároveň preklenúť ruptúru v kontinuite domáceho výskumu uvedeného prameňa javí ako opodstatnená konfrontácia

storčí (2006) následne pokračoval v jeho podrobnejšej analýze, a to predovšetkým vo vzťahu k fenoménu hudby a tanca v barokových jezuitských školských hrách na území dnešného Slovenska. Pozri PINTÉR, M. Z. *A ferences iskolai színjátszás a 18. században*. Budapest: Argumentum Kiadó, 1993, s. 68; tiež KAČIC, L. *Jezuitská školská hra, hudba a tanec*. In *Slovenské divadlo*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 33–42; tiež KAČIC, L. *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18. storočí*. In *Jezuitské školstvo včera a dnes: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave*, s. 175–188.

¹⁸ Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és literatúra*, s. 85–86; tiež *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 85–94. OSZK, Quart. Lat. 3271.

¹⁹ Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és literatúra*, s. 85.

teoretických rámcov state *De Drammatibus* (O drámach) so sujetom jednej z našich najreprezentatívnejších jezuitských školských hier, tragédie *Moses* (Mojžiš)²⁰ z roku 1749, ktorej sa v odbornej slovenskej literatúre doposiaľ nedostalo výraznejšej pozornosti.²¹

„Nech je to k dobru, šťastiu, blahu a zdaru a nech to prispeje k sláve Boha trikrát najväčšieho, najlepšieho, k väčšiemu okrášleniu cti a vzrastu tejto dobrotivej univerzity! Vďaka cisárskej štedrosti najvznešenejšej cisárovnjej Márie Terézie, kráľovnej Uhorska, Čiech, arcivojvodkyne Rakúska, vojvodkyne Štajerska, zaslúžili si byť odmenení (...).“²² Pravdepodobne po týchto slávnostných slovách predstúpili v auguste 1749 v aule Trnavskej univerzity alebo v trnavskom univerzitnom kostole pred promotora čerství absolventi filozofickej fakulty, aby si prevzali svoje magisterské diplomy z filozofie a aby boli vzápätí študentmi rétorickej triedy jezuitského gymnázia obdarovaní promočným darom v podobe knižky²³ s kompletným textom tragédie *Moses*.

Túto náboženskú päťdejtsovú školskú drámu Jozefa Bartakoviča (1722 – 1763), pochádzajúceho z obce Sokolníky (dnešné Podhorany), ktorý na trnavskom gymnáziu pôsobil v rokoch 1746 – 1749²⁴, predviedli pri príležitosti blížiaceho sa konca školského roka 15. júla 1749 vo veľkej divadelnej sále trnavského univerzitného divadla²⁵ nielen žiaci všetkých gymnaziálnych tried, ale aj študenti viacerých fakúlt Trnavskej univerzity.²⁶ Z početného obsadenia školskej hry sa v perioche, resp. v jej záverečnom zozname účinkujúcich študentov nachádzajú iba mená štyroch spomedzi deviatich obdarovávajúcich rétorov. Adamus de Koermend stvárnil v inscenácii postavu jedného zo šiestich popredných egyptských mužov, Josephus Gullik de Ea-

²⁰ Markantný dobový význam tejto tragédie potvrdzuje aj fakt, že patrí do minoritnej skupiny štyroch doteraz známych trnavských školských hier z prvej polovice 18. storočia, ku ktorým bola vo vydavateľstve, resp. kníhtlačiarňi Trnavskej univerzity vydaná nielen periocha (v súčasnosti umiestnená pod signatúrou KNY_18_00967 v Univerzitnej knižnici a archívoch Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti), ale aj kompletný text (nachádzajúci sa v Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti pod signatúrou 319.146). Pozri STAUD, G. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia, 1984, s. 120 – 198.

²¹ Podrobnejšie sa tragédiou zaoberal Ladislav Kačic, a to najmä v súvislosti s jej rozsahom, obsadením a podielom hudby v nej. Pozri KAČIC, L. *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18. storočí*. In *Jezuitské školstvo včera a dnes : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave*, s. 183.

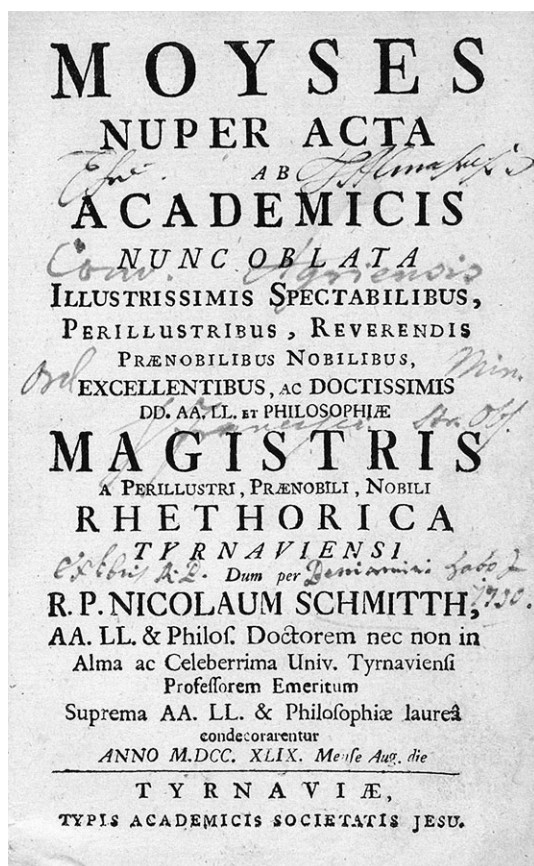
²² Prepis pôvodného latinského znenia oficiálnej promočnej formuly Trnavskej univerzity z 18. storočia publikovala v roku 2010 Zuzana Droběnová v kolektívnej publikácii *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. Pozri DROBĚNOVÁ, Z. *Študenti a profesori*. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*, s. 171.

²³ Popri promujúcich boli spravidla obdarovávaní aj čestní hostia promócií, ktorým sa zvykli rozdávať nielen knižky, ale i rukavice, katalógy, prípadne básne. Pozri tamže, s. 171.

²⁴ Pozri ALSZEGHY, Z. – BEREČ, Á. – KERESZTES, A. – KISS, K. – KNAPP, É. – VARGA, I. *Jezuita iskoladrámák : (ismeretlen szerzők) programok, színlapok*. Budapest : Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1995, s. 1057.

²⁵ Pozri STAUD, G. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561 – 1773*, s. 190.

²⁶ Pri tomto konštatovaní sa opierame o zoznam účinkujúcich študentov, ktorý sa nachádza v závere tlačenej periochy tragédie a ktorý je v jej kompletnom tlačenom texte nahradený menoslovom deviatich frekventantov rétorickej triedy trnavského gymnázia. Z tohto zoznamu sa dozvedáme, že v inscenácii účinkovali popri študentoch filozofickej a teologickej fakulty aj piati študenti právnickej fakulty a deväť študentov Mariánskeho seminára. Už predošlý výskum Ladislava Kačica poukázal na skutočnosť, že na predvedení tragédie participovalo vyše 150 účinkujúcich. Pozri *Moses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 20 – 23. ELTE EKL, KNY_18_00967; tiež *Moses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 63 – 64. OSZK 319.146; tiež KAČIC, L. *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18. storočí*. In *Jezuitské školstvo včera a dnes : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave*, s. 183.

Titulný list kompletného tlačeneho textu tragédie *Moses* (Mojžiš). Zdroj Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 319.146.

dikácii, sa trnavskí rétori prihovárajú svojim starším kolegom slovami: „Najjasnejší, vážení, úctyhodní, najvznešenejší, vynikajúci a najučenejší páni magistri slobodných umení a filozofie. Páni noví doktori³¹, na Vašu počesť dnes predkladáme dielo Mojžiš o mužovi, ktorý v Egypte vykonal veľké zázraky. Nepochybujeme, že dovolíte, aby toto dielo sprevádzalo Vašu slávu, veď aj vy sami ste boli jeho súčasťou. Neslýchanú udatnosť tohto muža, odvahu prevyšujúcu všetky nebezpečenstvá a ďalšie cnosti Vám postupne počas troch rokov nakvapkávala Filozofia a vďaka tejto knižke si ich vytlačené budete nosiť so sebou. Kým budete tieto cnosti napodobňovať, nech vám

dem a Adalbertus Liphay postavy dvoch (z celkového počtu šiestich) izraelských staršínov. Josephus Golboch sa v rámci skupiny alegorických postáv, ktoré vystupujú v prologu, štyroch medzidejstvových intermédiách a epilógu školskej hry, predstavil v role jedného zo šiestich morských bohov Tritónov.²⁷

Aj keď sa mená zvyšných piatich študentov príslušnej rétorickej triedy²⁸ v spomínanom zozname nenachádzajú, vzhľadom na typ školskej hry môžeme predpokladať, že všetci v inscenácii s najväčšou pravdepodobnosťou účinkovali, a to buď ako členovia komparzu faraónovho vojska alebo izraelského ľudu.²⁹ Zodpovedalo by to aj Hellmayrovmu odporúčaniu, aby jezuitskí pedagógovia (autori a zároveň režiséri školských dramaticko-divadelných produkcií) obsadzovali múzicky menej nadaných študentov – bez ohľadu na ich potenciálne vznešený pôvod – predovšetkým ako štatistov, prípadne im zverovali stvárnenie epizodických postáv.³⁰

V už zmienenom promočnom dare, konkrétne v jeho úvodnej de-

²⁷ Pozri *Moses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 20 – 22. ELTE EKL, KNY_18_00967.

²⁸ Andreas Nebling, Casparus Spelak, Emericus Scsasny, Joannes Kellner a Joannes Nepom. Palsovics

²⁹ Pozri *Moses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 23. ELTE EKL, KNY_18_00967.

³⁰ Pozri PINTÉR, M. Z. *Theatrum és irodalom*, s. 83 – 84.

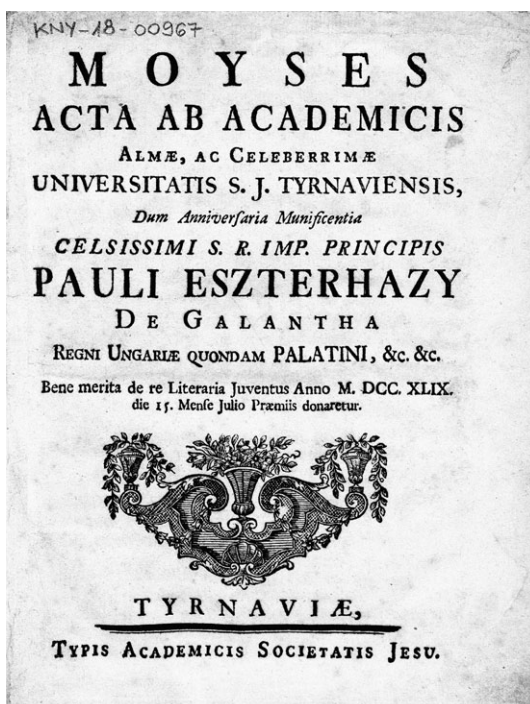
³¹ Ak absolventi trojročného študijného cyklu na filozofickej fakulte zostali v službách univerzity, kde pôsobili na pozícii pedagógov, ich magisterský titul sa zvykol označovať aj ako doktorát. Pozri DROBĚNOVÁ, Z. Študenti a profesori. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*, s. 170.

život poskytne toľko času, aby ste si mohli myslieť, že nemá žiaden koniec. Mojžišova cnosť dosiahla vrchol. Veľkosť jeho ducha bola obdivuhodná a jeho neochvejnnosť v trestaní hanebností, ktorá sa filozofom vždy páčila, bola taká veľká, akú po ňom nik zo smrteľníkov nemal. Možno uvidíte, že tento dar je hoden Vašej cnosti, o ktorú sa celým srdcom usilujete, ak zavadiť pohľadom o argumentum³² krátke a stručné, ak zavadiť pohľadom o samo dielo. Dúfame však, že vďaka svojmu vzdelaniu budete uvažovať viac o myšlienke, ktorá sa núka, než o samotnom deji, a ochotne si ju osvojíte, ako máte vo zvyku.“³³

Je to práve nevyhnutnosť cnosti ako – v náboženskom zmysle slova – trvalej dispozície konať dobro, ktorá v mravoučnom presahu determinuje nielen odkaz daného venovacieho textu, ale i zámer voľby námety tragédie *Moyse*.³⁴ V jej sujete totiž Jozef Bartakovič za využitia básnickej licencie spracováva biblický opis udalostí štrnástej kapitoly *Knihy Exodus*, pričom v rámci jej fabuly túto biblickú naráciu reflektuje so spätným presahom až k piatej kapitole uvedeného zdroja námety.

Autor teda v intenciách čistopisu compendia *Commentarii in Litteras Humaniores*, totiž jeho state *De Drammatibus* a konkrétne jej podkapitoly *De Inventione Drammatis* (O tvorení drámy), zreteľne uprednostňuje náboženský námet pred svetským, aby sa popri naplnení nábožensko-propagačných ambícií tragédie pokúsil aj o jej eventuálne mravné pôsobenie na účinkujúcich študentov a trnavské obecnstvo. Tým zároveň zohľadňuje teoretický imperatív vyzdvihnutia cnosti v zmysle odvrátenia od jej opaku (hriechu) v sujete drámy, ktorý je akcentovaný v podkapitole *De Elocutione Periochae* (O štýle v perioche).³⁵

Titulný list tlačenej periochy tragédie *Moyse* (Mojžiš). Zdroj: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, KNY_18_00967.

³² Viac o problematike stručných obsahov v štruktúre jezuitských perioch a kompletných tlačených textov pozri JACKOVÁ, M. *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti : jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011, s. 19.

³³ Pozri *Moyse*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 3 – 4. OSZK 319.146.

³⁴ Elysamas (5. dejstvo, 2. scéna): „(...) Kadekoľvek sme šli, všade sa rozptyľovala vôňa balzamu a plnila celé priestranstvo. Nebola to vôňa ruží, ani škoric, ani balzamu. Bol to závan cností, ktorým svätá nevinnosť kedysi navoňala tieto kosti. (...)“ Pozri *Moyse*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 50. OSZK 319.146.

³⁵ Porov. *Moyse*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. OSZK 319.146 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 88 – 90 a 105 – 106.

V zhode s odporúčaniami podkapitoly *De Inventione Drammatis* si Bartakovič taktiež volí veľmi známy biblický príbeh, zohrávajúci v kresťanských dejinách spásy kľúčovú úlohu. V danom kontexte autor rešpektuje aj radu spracovať cudzokrajný, starý námet namiesto súčasnej domácej tematiky, aby tak docielil maximálnu možnú mieru prirodzenosti fikcie. Tá by podľa podkapitoly *De Drammate in genere* (O dráme všeobecne) mala byť obsiahnutá v každej dráme, keďže predstavuje nevyhnutnú podmienku jej dramatickej zápletky, o čom podrobnejšie pojednávajú podkapitoly *De Fictione, Involutione, et Evolutione Drammatis in genere* (Všeobecne o fikcii, zápletke a rozuzlení v dráme) a *De Fictione seu Evolutione, et Involutione in Specie* (O fikcii alebo o rozuzlení a zápletke podrobnejšie).³⁶

V súvislosti s ďalším usmernením podkapitoly *De Inventione Drammatis*, týkajúcim sa prispôsobenia námetu hercom, Bartakovičova drama majus nijako nevybočuje z predpísaného teoretického rámca čistopisu kompendia. Autor vzhľadom na jej typologický charakter kreuje dramatické postavy (od hlavných cez vedľajšie až po epizodické) so zreteľom na ich následné stvárnenie študentmi v adekvátnom veku. V tomto prípade to boli frekventanti prvých troch ročníkov teologickej fakulty Trnavskej univerzity, ďalej poslucháči všetkých troch ročníkov filozofickej fakulty a napokon žiaci jednotlivých tried jezuitského gymnázia, od najvyšších po najnižšie.³⁷ Navyše, v kontexte obsadenia komparzu faraónovej armády štyridsiatimi frekventantmi filozofickej fakulty, troma študentmi teologickej fakulty a dvoma poslucháčmi právnickej fakulty, ktorých veliteľov stvárnil traja študenti filozofickej fakulty spolu s jedným frekventantom právnickej fakulty a žiakom piatej (poetickej) triedy trnavského gymnázia, Bartakovič taktiež zohľadňuje požiadavku pravdepodobnosti dramatického deja školskej hry.³⁸

Dramatický dej tragédie *Moyses* situuje autor do púšte pred Pí-hachirotom pri Červenom mori, konkrétne do Mojžišovho a faraónovho tábora, a vymedzuje ho trvaním dvadsiatich štyroch hodín. Hlavná dejová línia päťdesjstvovej školskej drámy, zachytávajúca predovšetkým konanie Mojžiša a jeho spoločníkov, je obsiahnutá v suжете druhého, tretieho, štvrtého a piateho dejstva tragédie a determinuje ju biblická narácia desiateho až tridsiateho prvého verša štrnástej kapitoly *Knihy Exodus*. Vedľajšiu dejovú líniu, zachytávajúcu konanie faraóna a jeho spoločníkov, obsahuje suujet prvého dejstva tragédie, ktorého východiskový dramatický rámec ohraničuje biblický opis udalostí prvého až deviateho verša rovnakej kapitoly tzv. druhej knihy Mojžišovej. Bartakovič teda komponoval dramatický dej tragédie *Moyses* v plnom súlade s príslušnými teoretickými východiskami podkapitoly *De Inventione Drammatis*, tzn. vyzdvihujúc jednu (dominantnú) dejovú líniu, ktorá sa odohráva na jednom mieste a v priebehu jedného dňa.³⁹

Z obsahového rámca podkapitoly *De Drammate in genere* vyplýva, že naratívne usporiadanie dramatického deja ovplyvňujú protichodné činy protagonistov a anta-

³⁶ Porov. *Moyses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. OSZK 319.146 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 85 – 100.

³⁷ Porov. *Moyses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 20 – 23. ELTE EKL, KNY_18_00967 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 88.

³⁸ Porov. *Moyses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749, s. 21 – 22. ELTE EKL, KNY_18_00967 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 85 – 86.

³⁹ Porov. *Moyses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. OSZK 319.146 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 89 – 90.

gonistov. Tie nielenže bezprostredne ústia do dramatického konfliktu, ktorý uvádza dej do pohybu, ale taktiež napomáhajú pri vytváraní jeho zápletky. A práve zápletká (spolu s rozuzlením) predstavuje v kontexte predpisov dramatickej poetiky čistopisu *Commentarii in Litteras Humaniores* jednu z najdôležitejších podmienok každého dramatického deja. To sa prejavuje najmä vo vzťahu k jeho vnútornej diferenciacii na prothasis (úvodná časť deja obsahujúca základ zápletky), epithasis (následná časť deja, v ktorej sa zápletká ďalej rozvíja a v ktorej sa objavujú explicitné dramatické konflikty), catastasis (tá časť deja, v ktorej sa všetko dianie zastaví na vrchole ústredného dramatického konfliktu, čo má za následok pomyselnú bezvýchodiskovosť daného stavu) a catastrophe (záverečná časť deja, pre ktorú je príznačné rozuzlenie vyplývajúce z nečakaného, rozhodujúceho zvratu).⁴⁰

Ako sme už naznačili na predošlom mieste, teoretické odporúčania kompendia v súvislosti s vytváraním zápletky zdôrazňujú, že ju do dramatického deja treba pridať predovšetkým za využitia fikcie (keďže potenciálna imanentná zápletká akéhokoľvek historického námetu v dráme nepostačuje)⁴¹, pričom jej nevyhnutnou súčasťou má byť podľa podkapitoly *De Fictione, Involutione, et Evolutione Drammatis in genere* nečakané spoznanie nejakej veci alebo osoby predtým nespoznanej a taktiež nečakaný zvrat.⁴²

Úvodná časť prothasis v dramatickom deji tragédie *Moyse* zodpovedá sujetu prvého dejstva pozostávajúceho z piatich scén. Východisko dramatickej zápletky tu predstavujú dva rozhodujúce okamihy. Prvým z nich je zajatie Elysama, ktorý sa na Mojžišov príkaz vydáva do púšte, aby v nej našiel sväté ostatky patriarchu Jozefa, pričom ho zadrží veliteľ egyptského vojska Amasis.⁴³ Druhým je moment, keď sa do faraónovho vojenského tábora z výzved vráti egyptský veštec Memnon a faraónovmu zaťovi Lykofronovi a jeho spoločníkom (Mamylas, Akron a Akorus) oznámi údajné proroctvo Mojžiša o prinavrátení zavraždených prvorodených synov tým Egypťanom, ktorí sa pridajú k Izraelitom počas ich putovania do Kanaánu.

Časť epithasis v dramatickom deji školskej drámy rámčuje sujet jej druhého a tretieho dejstva, zhodne pozostávajúcich z piatich scén. Rozvinutie prvotnej zápletky v tejto časti determinujú dva kľúčové momenty. Jedným z nich je príchod Lykofrona a jeho spoločníkov do tábora Izraelitov, keďže uverili údajnému Mojžišovmu proroctvu. Jeho výsledkom sú dve nečakané spoznania a z nich vyplývajúci zvrat. Prvý z dvoch spomínaných anagnoríz tvorí okamih, keď sa Egypťania od Mojžiša dozvedajú, že jeho proroctvo pochopili nesprávne, druhú zase okamih, keď sklúčený Ma-

⁴⁰ V uvedenej súvislosti môžeme s istotou konštatovať, že zostavenie príslušnej pasáže podkapitoly *De Drammate in genere* bezprostredne ovplyvnilo dielo Alexandra Donata s názvom *Ars poetica* (Básnické umenie), v ktorom autor ako jeden zo spôsobov členenia tragédie uvádza totožnú uzanciu. Porov. *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 86 – 87 a DONATUS, A. *Ars poetica*. Venetiis : Sumptibus Combi, & Lanovii, 1684, s. 319 – 321.

⁴¹ Pozri *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 90.

⁴² V aristotelovskom zmysle slova anagnoriza a peripetia. Porov. *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 90 – 91 a ARISTOTELES. *Poetika*. Martin : THETIS, 2009, s. 26 – 29.

⁴³ V kontexte teoretických východísk podkapitoly *De Fictione, Involutione, et Evolutione Drammatis in genere* zohľadňuje pridanie tejto postavy do dramatického deja tragédie možnosť využiť pri umeleckej tvorbe popri fikcii v súlade s históriou, v ktorej by úpravy postáv a záveru deja mali byť čo najväčšmi podriadené samotnej histórii, aj fikciu v protiklade s históriou, ktorá by mala meniť niečo, čo sa stalo, či skôr pridávať niečo, o čom sa vie, že sa nestalo. V tomto prípade daná fikcia mení biblickú naráciu devätnásteho verša trinástej kapitoly *Knihy Exodus*: „Mojžiš vzal so sebou Jozefove kosti. (...)“ Pozri *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 90 – 92; tiež *Komentáre k Starému zákonu 3 : Exodus*. (Ed. Jozef Tiňo). Trnava : Dobrá kniha, 2013, s. 346.

mylas prezrádza Mojžišovi, že Elysama drží faraón v zajatí. Následná peripetia má podobu Mojžišovho príkazu uväzniť Lykofrona a jeho spoločníkov. Ďalší zásadný moment rozvíjajúci počiatočnú dramatickú zápletku v epithasis predstavuje rozhodnutie Mojžiša vydať sa do egyptského tábora za faraónom, aby odtiaľ vyslobodil Elysama, bez ktorého – a to najmä pre sväté ostatky patriarchu Jozefa – nemôžu Izraeliti pokračovať v putovaní do Kanaánu. K dvom epizódnym momentom v uvedenej časti dramatického deja, určeným skôr pre ozvláštnenie než rozvinutie zápletky (resp. pre vytvorenie akejsi vedľajšej dramatickej zápletky), patrí vzburá Koracha, Datána a Abiróna⁴⁴, ako aj leš egyptských mágov Jannesa a Mambresa, ktorí faraónovi vnuknú myšlienku, aby Mojžišovi, Áronovi a Elysamovi nedovolil odísť z egyptského tábora, pokým oni v prezlečení za Mojžiša (Jannes) a Árona (Mambres) neprivedú Izraelitov späť do Egypta.

Časť *catastasis* v dramatickom deji tragédie vymedzuje sujet jej štvrtého dejstva pozostávajúceho z piatich scén. V tejto časti vrcholí dramatický konflikt medzi Mojžišom a faraónom, ktorý odmieta prepustiť Elysama a zároveň sa usiluje Mojžiša spolu s Áronom uväzniť. Bezvýchodiskovosť danej situácie, vyplývajúca zo samotného zenitu ústrednej zápletky, napokon bezprostredne ústi do ďalšej anagnorízy – do faraónovho zistenia, že jeho zať Lykofron je Mojžišovým zajatcom a v prípade, ak sa Izraeliti nevrátia do tábora najneskôr na sklonku daného dňa, čaká ho spolu s jeho spoločníkmi smrť. Výsledkom tohto nečakaného spoznania je peripetia v podobe prepustenia Mojžiša, Elysama a Árona, ktorú môžeme označiť za rozhodujúcu, najmä pokiaľ ide o rozuzlenie v záverečnej časti dramatického deja tragédie.

Popri anagnoríze⁴⁵ a peripetii⁴⁶ vedľajšej dramatickej zápletky obsahuje *catastrophe*, zodpovedajúca sujetu piateho dejstva tragédie pozostávajúceho zo siedmich výstupov, rozuzlenie, ktoré plne rešpektuje biblickú naráciu dvadsiateho prvého až tridsiateho prvého verša štrnásť kapitoly *Knihy Exodus*, tzn. zostavené autorom za využitia fikcie v súlade s históriou.

Na základe uvedenej explikácie špecifik dramatického deja tragédie *Moyses* môžeme konštatovať, že Jozef Bartakovič pri jeho kreovaní postupoval v zhode s teoretickými východiskami čistopisu *Commentarii in Litteras Humaniores*, resp. jeho state *De Drammatibus*, keďže v danej súvislosti nezohľadnil iba dobovú konvenciu jeho vnútorného usporiadania na štyri koherentné časti, ale využil aj oba druhy fikcie (v súlade a v protiklade s históriou). Tým sa mu do dramatického deja podarilo pridať zápletku, ktorá nie je ani príliš jednoduchá, ani príliš komplikovaná, a ktorá je vybudovaná na nevyhnutnom princípe pravdepodobnosti.⁴⁷

Spomedzi šiestich (z celkového počtu desiatich) podkapitol dramatickej poetiky analyzovaného rukopisu skalického kompendia zaoberajúcich sa vlastnou teóriou drámy sme sa doposiaľ nezmienili o miere kontextuálneho presahu podkapitoly *De*

⁴⁴ Zárodok vzbury sa Mojžišovi spočiatku podarí potlačiť, avšak len čo spolu s Áronom odíde za faraónom, aby uňho dosiahol prepustenie Elysama, všetci traja buriči ju v izraelskom tábore rozpútajú nanovo, pričom zo strachu pred faraónovým trestom pre útek Izraelitov z Egypta navyše zosnujú plán na fyzickú likvidáciu Mojžiša po jeho návrate do tábora.

⁴⁵ Korachovo, Datánovo a Abirónovo zistenie, že muži, ktorých zavraždili, nie sú Mojžiš s Áronom, ale faraónovi mágovia Jannes a Mambres.

⁴⁶ Mojžišovo (presnejšie Božie) milosrdenstvo.

⁴⁷ Porov. *Moyses*. Tynaviae: Typis Academicis, 1749. OSZK 319.146 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 92 – 94.

Constructione Periochae (O zostavení periochy) v sujete tragédie *Moses*. Dôvodom je skutočnosť, že spomínaná podkapitola, ako to vyplýva už z jej názvu, pojednáva najmä o formálnych aspektoch štruktúry jezuitských barokových perioch. Aj napriek tomuto faktu sa ako nesmierne zaujímavá javí komparácia jej odporúčaní s formou kompozície tlačenej periochy školskej hry Jozefa Bartakoviča, ktorý aj v tomto prípade rešpektoval príslušné teoretické usmernenia. Pre potreby uvedenia svojej výpravnej tragédie, či skôr pre potreby trnavského obecnstva, zostavil synopsis v troch jazykových mutáciách – latinskej, maďarskej a nemeckej. V jej argumente uviedol jednak zmienku o prítomnosti básnickej licencie (v súvislosti s fiktívnou postavou Elysama), a to poznámkou o úprave námetu školskej drámy v protiklade s históriou, a jednak informáciu o mieste dramatického deja. Navyše, zoznam dramatických postáv umiestnil (na rozdiel od záverečného zoznamu účinkujúcich študentov) v záujme prehľadnosti hneď pod argumentum, ktoré sa nachádza spravidla v úvode každej periochy.⁴⁸

Záver

Komparácia signifikantných historických prameňov slovenského divadelného baroka, t. j. čistopisu skalického rukopisného kompendia latinského jazyka a reálií s názvom *Commentarii in Litteras Humaniores*, ktorý pochádza pravdepodobne z prvej polovice 18. storočia, a tlačeného textu (spolu s tlačenou periochou) tragédie Jozefa Bartakoviča s názvom *Moses* z roku 1749 preukázala, že miera uplatňovania teoretických východísk dramatických poetík najvýznamnejších európskych jezuitských autorov v rádovej dramaticko-divadelnej praxi na území dnešného Slovenska bola v období baroka maximálna. Presviedča nás o tom autorsko-režijný prístup Jozefa Bartakoviča ku komponovaniu a následnému inscenovaniu tragédie vo veľkej divadelnej sále trnavského univerzitného divadla. Autor v danej súvislosti uprednostnil veľmi známy náboženský námet pred svetským a zároveň starý námet zahraničnej proveniencie pred súčasnou domácou tematikou. Námet popritom prispôbil veku hercov, dramatický dej vnútorne diferencoval na štyri koherentné časti (prothesis, epithesis, catastasis, catastrophe) a pri vytváraní dramatickej zápletky využil oba druhy fikcie (v súlade a v protiklade s históriou), čím sa mu v sujete školskej drámy popri vyzdvihnutí cnosti podarilo doceliť predovšetkým prirodzenosť a pravdepodobnosť dramatického deja, fikcie a zápletky. Tieto výsledky možno označiť za (v slovenskej historiografii doposiaľ absentujúcu) verifikáciu tézy Stanislava Weissa-Nägela, ktorú publikoval vo svojej doteraz neprekonanej syntetickej práci s názvom *Jezuitské divadlo na Slovensku v XVII. a XVIII. storočí* (1935) a ktorou upozornil na skutočnosť, že naša jezuitská dramaticko-divadelná produkcia rešpektovala v druhej polovici 17. a v 18. storočí tendencie vývoja európskej školskej hry, čím zapájala naše rádové divadelníctvo do celoeurópskeho prúdu barokovej literárno-umeleckej tradície.⁴⁹

⁴⁸ Porov. *Moses*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. ELTE EKL, KNY_18_00967 a *Commentarii in Litteras Humaniores*, s. 100 – 102.

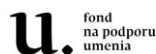
⁴⁹ Pozri WEISS-NÄGEL, S. *Jezuitské divadlo na Slovensku v XVII. a XVIII. storočí*. In *Pamiatke trnavskej univerzity 1635 – 1777*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1935, s. 266 – 306.

JESUIT DRAMA THEORY AND ITS REFLECTION ON THE BAROQUE SCHOOL THEATRE OF THE SOCIETY OF JESUS IN THE TERRITORY OF PRESENT-DAY SLOVAKIA

Lukáš KOPAS

The aim of the study is to describe how the theoretical foundations of the most prominent Jesuit drama poetics were applied in the Jesuit order drama and theatre practice in the territory of present-day Slovakia during the Baroque period. The subject of the study is a discourse between the theoretical frameworks of one of the four known essential teaching aids of the Jesuit grammar school in Skalica, Collegium repetentium humaniorum – a manuscript of the compendium of the Latin language and realia entitled *Commentarii in Litteras Humaniores*, (Notes on Human Sciences) whose chapter *De Drammatibus* (On Drama) summarises the Jesuit theory of drama of prominent 17th century European authors – and the plotline of a Jesuit school play by Jozef Bartakovič *Moyse* (Moses), which was staged in July 1749 in Trnava.

Realizáciu výskumu podporil z verejných zdrojov
formou štipendia Fond na podporu umenia

LITERATÚRA A PRAMENE

- ALSZEGHY, Zsoltné – BEREZ, Ágnes – KERESZTES, Attila – KISS, Katalin – KNAPP, Éva – VARGA, Imre. *Jezsuita iskoladrámák : (ismeretlen szerzők) programok, színlapok*. Budapest : Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1995. 1105 s. ISBN 963-4460-01-1.
- ARISTOTELES. *Poetika*. Martin : THETIS, 2009. 145 s. ISBN 978-80-970115-3-6.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha : Karolinum, 2006. 280 s. ISBN 80-246-1082-5.
- Commentarii in Litteras Humaniores*. OSZK, Quart. Lat. 3271.
- DONATUS, Alessandro. *Ars poetica*. Venetiis : Sumptibus Combi, & Lanovii, 1684. 536 s.
- DROBĚNOVÁ, Zuzana. *Študenti a profesori*. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. (Ed. Jozef Šimončík, Alžbeta Hološová). Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, s. 157 – 179. ISBN 978-80-8082-353-5.
- JACKOVÁ, Magdaléna. *Divadlo jako škola ctnosti a zbožnosti : jezuitské školské drama v Praze v první polovině 18. století*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011. 278 s. ISBN 978-80-7308-360-1.
- KAČIČ, Ladislav. *Jezuitská školská hra a hudba na Slovensku v 17. – 18. storočí*. In *Jezuitské školstvo včera a dnes : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 12. októbra 2006 v Trnave*. (Ed. Ladislav Csontos). Trnava : Dobrá kniha, 2006, s. 175 – 188. ISBN 80-7141-545-6.
- KAČIČ, Ladislav. *Jezuitská školská hra, hudba a tanec*. In *Slovenské divadlo*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 33 – 42. ISSN 0037-699X.
- Komentáre k Starému zákonu 3 : Exodus*. (Ed. Jozef Tiňo). Trnava : Dobrá kniha, 2013. 948 s. ISBN 978-80-7141-766-8.
- MARSINA, Richard. *Filozofická fakulta 1635 – 1777*. In *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. (Ed. Jozef Šimončík, Alžbeta Hološová). Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, s. 63 – 77. ISBN 978-80-8082-353-5.

- MARSINA, Richard. Samuel Timon a Trnavská univerzita. In *Trnavská univerzita 1635 – 1777 : 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia. 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska*. (Ed. Jozef Šimončíč). Trnava : Trnavská univerzita, 1997, s. 209 – 241. ISBN 80-88774-15-2.
- MINÁRIK, Jozef. *Baroková literatúra svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 388 s.
- Moyse. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. 23 s. ELTE EKL, KNY_18_00967.
- Moyse. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1749. 64 s. OSZK 319.146.
- PAŠTEKA, Július. K trnavskej tradícii jezuitského barokového divadla : niekoľko poznámok na okraj veľkej témy. In *Slovenské divadlo*, 1993, roč. 41, č. 3, s. 227 – 259. ISSN 0037-699X.
- PINTÉR, Márta Zsuzsanna. *A ferences iskolai színjátszás a 18. században*. Budapest : Argumentum Kiadó, 1993. 161 s. ISBN 963-771-940-7.
- PINTÉR, Márta Zsuzsanna. *Theatrum és literatúra*. Budapest : Universitas Könyvkiadó, 2014. 278 s. ISBN 978-963-9671-46-1.
- POLEHLA, Petr. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011. 163 s. ISBN 978-80-87378-81-6.
- PORIEZOVÁ, Miriam. Ad usum juventutis : jazyková literatúra vo vydavateľskom programe trnavskej Akademickkej tlačiarne (1648-1773). In *Studia bibliographica Posoniensia I/2006*. (Ed. Miriam Poriezová). Bratislava : Univerzitná knižnica, 2006, s. 130 – 138. ISBN 80-85170-97-3.
- SOPKO, Július. Dobová latinská jazyková kultúra na školách a Trnavská univerzita. In *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti : zborník referátov vedeckej konferencie konanej v Bratislave dňa 26. novembra 1985 pri príležitosti 350. výročia založenia Trnavskej univerzity*. (Ed. Mária Novacká). Bratislava : Slovenská pedagogická knižnica, 1986, s. 86 – 104.
- STAUD, Géza. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia, 1984. 504 s. ISBN 963-7301-63-1.
- WEISS-NÄGEL, Stanislav. Jezuitské divadlo na Slovensku v XVII. a XVIII. storočí. In *Pamiatke trnavskej univerzity 1635 – 1777*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1935, s. 259 – 307.

Lukáš Kopas
Centrum výskumu divadla Divadelného ústavu
Jakubovo námestie 12
813 57 Bratislava
e-mail: lukas.kopas@theatre.sk